

Lőrincze Lajos előtt és után

Negyedszázada jelent meg Lőrincze Lajosnak az *Emberközpontú nyelvművelés* című könyvecskéje (Lőrincze L. 1980). Nem azért veszem kezembe újra és újra, mert a Lőrincze-köteteim között ez az egyetlen dedikált példány. A föl-fölpárázsló mai viták terelik rá az én figyelmemet is. A horgas kérdőjelekkel, a jelen és közelmúlt nyelvművelésére irányított döfködő véleményekkel, a nyelvművelést visszamenőleg is **teljesen** hitelteleníteni kívánó szándéknyilatkozatokkal való szembenézésnek, szembesítésnek gyakran ismétlődő alkalmaival nézek bele ebbe a tükörbe. Ez a karcsú kötet tudniillik érzékletes rajza egyrészt az utolsó félévszázadi nyelvművelés forrásvidékének, másrészt dokumentuma a magyar nyelvművelés szemléletformálásra és szemléleti megújulásra való készségének. Lőrincze Lajos nevéhez nagyhatású nyelvművelő művek, legendás műsorok fűződnek. Több nemzedék számára vált a legismertebb magyar nyelvészé, nem utolsósorban a negyven éven át hallható rádiós *Édes anyanyelvünk* miatt. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy nemcsak a neve cseng még ma is ismertként (s nem csak ismerősen), hanem a hangja is a fülünkben van. Nem ünneprontó gorombasággal említem meg, hanem éppen ritka ellenpéldaként, hogy néha a lőrinczés beszédhang, ejtésmód – békülékenyen mondva – némi furcsállkodást váltott ki. Czigány Lóránt vaskos naplójában azt jegyzi fel például, hogy „Lőrincze a maga éneklő hanglejtésével mindenkit ki akar békíteni [1972-ben az Anyanyelvi Konferencián]”, majd később ezt: „Széles, sajátosan kimunkált népies [!] kiejtéssel kezd beszélni, de aztán megfélekedezik róla, és visszazökken a köznyelvbe” (Czigány L. 2005: 134, 232).

Lőrincze Lajos nyelvművelő munkásságának tudománytörténeti rangját fáradhatatlan nyelvművelő tevékenysége mellett elsősorban az adja meg, hogy munkálkodása mindvégig határozott szemléleti alapokra támaszkodott, mondhatnánk, szemléletében volt igazán tudatos. Méghozzá oly mértékben, hogy kezdeményezően vállalta, majd végigvitte a magyar nyelvművelésben a **szemléletváltozást**, s ennek eredményeként a nyelvművelés gyakorlatának megújítását.

Lőrincze szemléletét három kulcsmozzanattal jellemezhetjük: 1. a pozitív nyelvműveléssel; 2. az emberközpontú nyelvműveléssel és 3. az úzusról, a (nyelvhasználati) szokásról vallott felfogásával.

A pozitív nyelvművelésről már az 1950-es évek elején tételes határozottsággal szólt. Nagy J. Bélának egyetértéssel idézett véleményét, miszerint „senkinek sincs hozzá joga, még kevésbé hatalma, hogy a maga egyéni felfogását vagy ízlését rákényszerítse az egész közösségre” így tágította ki: „Ha [...] a nyelvművelést megszabadítjuk felesleges korlátaitól, ha a horizontját kitágítjuk, gondoskodnunk kell arról is, hogy a tilalomfák helyébe vagy inkább fölé elkezdjük egy jól megalapozott nyelvi kultúrának az épületét emelni. [...] ha nemcsak a pillanatnyi hibákat nézzük, nemcsak tüneti kezelést akarunk végezni, akkor távolabbra kell

tekintenünk: feladatunk a nyelvi kultúra emelése, a nyelvi kifejező eszközök pontos ismeretének elsajátítása, a nyelvi igényesség minél nagyobbra való növelése. Ezt neveztem pozitív nyelvművelésnek” (Lőrincze L. 1953: 15; vö. még Lőrincze L. 1960: 24).

Ahogy a pozitív nyelvművelés is a tilalomfákkal szimbolizálható nyelvműveléstől kívánt (a mintául ajánlható példákkal, változatokkal) elhatárolódni, úgy az *emberközpontúnak* nevezett nyelvművelés kezdeményezésével is a pusztá hibavadásztól, a csak igeneket és nemeket ismerő nyelvörködéstől kívánt másokat is elmozdítani. A hangsúlyt a funkcióra, a nyelvi szerepre helyezte. Ezt a szemléletváltást fejezték ki a támogató véleményekben felbukkanó szinonim kifejezések: a *kommunikáció* vagy *közlésközpontú nyelvművelés* (Kovalovszky M. 1977: 32), illetve a *stilisztikai ihletésű irányzatként* való megjelölés (Fábián P. 1994: 6). Mind ezt azért kell hangsúlyozni, mert az emberközpontú jelző nemcsak vélhető szándéka szerint, hanem nyilvánvalóan nem egy (értelmetlen) „nem emberközpontú” nyelvműveléssel áll szemben, minthogy a nyelv (bármilyen vonatkozásban) ember nélkül, társadalom nélkül valóban értelmét veszti (Bárczi G. 1971: 609). Az új szemléletű nyelvművelésnek ez a motivált kifejezése „a megértés-megértetés, a kapcsolatteremtés funkcióját tette a középpontba, ennek lett a függvénye a nyelvművelés elmélete és gyakorlata” (Lőrincze L. 1980: 17). A nyelv az emberi kommunikációnak, gondolatcserének, a „megértésnek és a megértetésnek” a csodálatos eszköze. A nyelvet birtokló, használó embernek, emberi közösségnek, társadalomnak az eszköze. S ez a viszony nem fordítható meg. Így értendő, hogy a nyelvet használó ember, s nem a nyelv áll a központban. „A nyelvművelés tehát nem a nyelvért van, hanem, mint a nyelv maga is, az emberért, a társadalomért” (Lőrincze L. 1953: 156).

A legtöbb vitát, nyílt vagy lappangó ellenérzést, sőt ellenkezést azzal váltotta ki, hogy állásfoglalásaiban, nyelvhasználati tanácsaiban, az állásfoglalásokat és a tanácsokat megalapozó érvelésében a nyelvhasználat bizonyosságai, azaz a többé-kevésbé megállapodott **szokás (úzus)** kapott kulcsszerepet, nemegyszer perdöntő nyomatókkal. Ez a „stilisztikai ihletésű”, funkcionális szemlélet és gyakorlat sokak számára túlságosan megértő, liberálisan engedékeny nyelvművelő magatartásnak mutatkozott (Fábián P. 1994: 6). A vitát gerjesztő példacsoportok közül joggal emeli ki Fábián Pál azt, amelyben még a szabálytalan, „csúnya” nyelvi eszközök is „menlevelet” kapnak. Erőszakoltság nélkül rekonstruálható ugyanis Lőrincze eljárásának háttere ekképen: „úgy illik ismerni anyanyelvünket, hogy nemcsak a szépnek és a szabályosnak, hanem még a rútnak és a szabálytalanak is megvan a helye és ideje az emberi gondolatcsere végtelen változatoságában” (uo.). De nem kisebb feszültséget keltettek Lőrincze Lajosnak (a várt egyértelmű, ítélező nyomatókú állásfoglalások helyett) a megengedő „így is (jó) – úgy is (jó)” kettősségek elfogadását ajánló, sőt használatára bátorító szavai is. Tételesen a pécsi nyelvművelő konferencián fogalmazta meg álláspontját: „Régi nyelvművelésünk dogmatizmusának hagyománya, hogy a kettősségek megengedésétől sokan iszonyodnak. Nem a nyelv, hanem a nyelvművelés bizonytalanságának érzik, s úgy gondolják, hogy ha egy-egy ponton engedményt teszünk az élő nyelv javára, akkor már minden összeomlott, megindult a lavina” (Lőrincze L.

1960: 28). A nyelvművelői ajánlások kettősségei nyilvánvalóan szoros összefüggésben vannak maguknak az állandó nyelvi változásoknak a „kettősségeivel”, alakpárjaival, ezek egymáshoz való viszonyának lezáratlanságával, bizonytalanságával. Mind ezek a nyelvi, nyelvhasználati tények, mind az ezekhez jól-rosszul igazodó szakmai és laikus minősítések annak a időszaknak a dokumentumai, amelyben még nem dőlt el, hogy a nyelvi kezdeményezésből nyelvi tény lesz-e vagy a lehetőség (a potencialitás) egy próbálkozás nyelvi emléke, pusztán lehetőség marad. (Természetesen a kiostálódó újítások fontos, számon tartandó elemei a nyelvtörténetnek.)

A nyelvi szokás szerepe körüli vitákban általában homályban marad, hogy Lőrincze Lajos felfogásában egyáltalán nincs korlátlan érvénye az úzusnak. A minden újdonságot, módosítást azonnal hasznos, célszerű, alkalmas stb. nyelvi eszköznek tekintő szemlélettel szembenálló alapállására a konkrét (példákra épülő) állásfoglalások sokasága mellett számos elvi megnyilatkozása is idézhető. Közülük talán az a legszemléletesebb, amelyet egy Kazinczy-idézethez fűzött: „»...a mi Íróink (a jókat értjük; a rosszak nullák) tudva 's akarva távoznak el az Etymologia' 's a Szokás' törvényeitől [...] A' szép-író nem isméri főbb törvényt, mint azt, hogy írása Szép legyen. Valami ezen igyekezetét segíheti, az neki mind szabad; akár engedi a Grammatika és a' Szokás, akár nem [...] Sőt az Író parancsolja, hogy úgy legyen, 's úgy lesz; sőt az Író usussá csinálja, ami usus nem volt« (TudGyűjt. 1817. XIII, 89–90). Csak abban téved Kazinczy, hogy a rossz író nincs hatás nélkül a nyelvre. Bizony a rossz író is ír, s az ő példája – sajnos – még inkább usussá válik. Ergo: videant consules!” (Lőrincze L. 1960: 38). Mindannyian tudjuk, hogy itt, Lőrincze felkiáltójeles záró mondatánál válnak el mai útjaink. Napjainkra a következtetéssel egyetértőkkel szemben a velük homlokegyenest ellenkező véleményen levők sáncolták el magukat. Az idézethez igazodva – felhúzott sisakrostéllyal – ezúttal csak az a kérdés fogalmazódjék meg, hogy a rossz írók nyelvi hatásának csökkentése, enyhítése csak a nyelvi lektorok, szerkesztők – megtűrt – tevékenysége lehet? S ha lehet, ha van, akkor mi okból? S végül (tréfába oldva), ha nincs oka és mégis van és lehet, akkor ennek mi az oka? Ergo: lássuk a medvét!

SZAKIRODALOM

- Bárcki G. 1971. Nyelvművelésünk. *Magyar Tudomány* 607–15.
- Fábián P. 1994. Búcsú az MTA Magyar Nyelvi Bizottságának elnökétől. *Magyar Nyelvőr*, 118. 5–6.
- Czigány L. 2005. *Írok, tehát vagyok. Emigráns napjaim múlása, 1971–1981*. Budapest, Kortárs Kiadó.
- Lőrincze L. 1953. *Nyelv és élet*. Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó.
- Lőrincze L. 1960. Nyelvművelésünk helyzete és feladatai. In: Benkő L. (szerk.): *Anyanyelvi műveltségünk. A pécsi Nyelvművelő Konferencia anyaga*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Lőrincze L. 1980. *Emberközpontú nyelvművelés*. Budapest, Magvető Kiadó.

Pusztai Ferenc